

mereteink jelen szintjén az a feltételezés tűnik a legkézenfekvőbbnek, hogy amikor Arany 1862-ben szerette volna megnyerni a *Koszorú* munkatársának, Ipolyi benne nem a költő-szerkesztőt látta, hanem az ő munkáját megtámadó Csengery bense barátját, így ebbéli sebzettsége⁷⁰ lehetett a legvalószínűbb oka az együttműködés, a felkínált közeledés elutasításának.

Ezt azonban határozottan csak akkor lehetne állítani, ha Ipolyi levelezése feltárára kerülne és meg-erősítené e feltételezést.

Szulovszky János

Arany János forráshasználata a Szent Lászlóról írott verseiben

Legelőször a *Szent László füve* című, az alcímben „népmondának” nevezett költeményében nyúlt Arany a szent lovagkirály legendaköréhez. Voinovich Géza a mű kritikai kiadásában megírja, hogy a költő figyelmét barátja, Szilágyi István fordította e tárgyra.¹ Ez kiderül Arany egyik, 1847. január 3-án írt leveléből is. A hű barát ugyanis, aki nélkül Arany valószínűleg sosem lépett volna ki magára parancsolt hallgatásából, abban az időben a régi magyar szótáriródmunka tanulmányozta, mert készült akadémiai székfoglalójára. Szendrey Zsigmond és Zlinszky Aladár tanulmányai pedig rámutattak egyrészt arra, hogy az *Összes Költemények* általa használt kézi példányába be is jegyezte, hogy Beythe István illetve – a későbbi javítása szerint – Fabricius Balázs szövegművében találta Arany a „*Szent László füve*” kifejezést; illetve arra, hogy a legendát Podhradeczy József *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* (Budán, 1836) című könyvében olvasta.² Mindebből Voinovich azt a következtetést vonja le, hogy: „*Arany forgatta Podhradeczy Budai Krónikáját, ismerhette ezt a könyvét is. Podhradeczy szól a kúnok László-korabeli betöréséről, amiről a krónikák nem írnak; korban ide kapcsolja Arany a pestis pusztítását, másrészt a pogány ősvallás visszatérő kísértéséhez, amivel szintén történeti szint ad művének.*”³

Szent László mint téma másodszer az előbb önállóan, később a *Toldi estéje* végleges változatába beillesztve jelent meg.⁴ Ennek is igen bonyolult előtörténete van, hiszen Arany először a *Daliás idők* rész-

⁷⁰ A tudománytörténet már rég bebizonyította, hogy pusztán csak légből kapott legenda az a még olykor napjainkban is elismert vélemény, miszerint Ipolyi Csengery bírálata miatt összeszedette könyve példányait és elégette azokat. (Ld. pl. *Hoppál Mihály*: Legendák Ipolyiról és a Magyar Mythológiáról. Valóság, XXV. [1982] 1. 57–67.; *Szulovszky János*: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia kötetét elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. Valóság, XLV. [2002] 8. 32–51.) Ezt egyébként már csak azért sem tette volna meg, mert Ipolyi az adott témában nem is tartotta őt igazán vitaképesnek. Ahogy azt papírra vetette barátjának, a református lelkész Révész Imrének 1855-ben írt egyik levelében: „*Cs. felolvasása nem az, ami az én könyvem criticája lehetne, mire már magában Csengery képtelen, miként ezt criticája minden sora mutatja. [...] Vajon azonban én valaha, akár az Akadémiában, akár azon kívül fel fogok-e lépni Cs. ellen, az igen kétes kérdés és csak Cs.-től függ, valjon a továbbiban becsületes tanulmány által fogja-e magát valaha képesíteni könyvem valódi bírálójául, mit bár könnyű volna is neki már könyvem nyomán tenni, köive hiszek. Azonban így is nehéz dolog; buta rágalmat, nevetségessé tevést, mint az eddigi, egyszerűen megvetek és válaszra érdemesnek nem tartok; ha pedig valami igazat mondana, mit eddig minden öröklődésem s legyőzésem dacára bírálatában nem tudok feltalálni, bármi jól hangzik is sok, általánosságban elmondva, úgy akkor igaza lévén, egyszerűen szívesen fogadnám el. Egyébként ha az ég időt s erőt ad, majd meglátandjuk, hányadán leszünk egy második átdolgozással, melynek ez úgy is csupán első megkísérlése volt amarra előkészületül.*” Révész Kálmán: Ipolyi Magyar Mythológiájáról. Irodalomtörténeti Közlemények, II. 1892. 482.

¹ *Arany János*: Elbeszélő költemények. (Arany János Összes Művei III.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1952, 291.

² *Szendrey Zsigmond*: Arany néhány költeményéről. Irodalomtörténet, 1918, 215–217.; *Zlinszky Aladár*: Arany kisebb történeti költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények 11(1901), 404.

³ Lásd az 1. jegyzetben hivatkozott helyet.

⁴ Az önálló változat kéziratának kelte 1853. szeptember 19. és a költő még azt is ráírta, hogy átküldte Jókainak szeptember 20-án. Meg is jelent a *Déliabán*, amelynek főmunkatársa volt Jókai, az 1853. évfolyam második félévében, a 14. számban október 2-án. A Kisebb költeményekben pedig 1856-ban. Először itt van alcímeként feltüntetve az, hogy: „*Legenda*”. Lásd: *Arany János*: Kisebb költemények. (Arany János Összes Művei I.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1951, 474–476.

Arany János 1848-ban (Barabás Miklós litográfiája, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

előbb azt tudhattuk meg, hogy Arany olvasta a *Budai Krónika* Podhradczky-féle kiadását, ezért föltehető, hogy olvashatta a Szent László-könyvet is, itt viszont annyit tudhatunk meg, hogy Arany vagy most szerzi be Kovács János barátja révén, vagy otthagya Szalontán, de ez utóbbi nem valószínű, mert akkor sógorával, Ertsey Sándorral, akivel folyamatos levelező viszonyban volt, megküldhette volna magának.

Az ellentmondás azonban feloldható, ugyanis, ha kézbe vesszük az 1836-ban kiadott, már idézett című Szent László-könyvet, akkor ott mindkét epizódnak, illetve legendának megvan a forrása! Vegyük sorra. Az első a *Szent László füve*. Erről az említett munka első kötetében ezt írja Podhradczky: „*Ennek a' szent életű királynak boldog emlékezetét fõntartja az úgy nevezett Sz. László Füve is, mellyrül Maholany Ignáznak Panegyrisében, mellyet 1687. esztendõn Bétsben Sz. László Király emlékezetére tartott, (s mellyet velem Mélt. és Fõ Tisztelendõ Ocskai Ocskay Antal úr választott Bácsi Püspök 's a' t. szokott kegyességgel közlõtt) ezt a' hagyományt olvastam. Mi után el-mondotta, hogy az Isten Sz. László könyörgésére az éhezõ népének eledelére állatokat rendelt a' pusztában, így folytatja beszédét: «[...] Silentio involvam dire saevientis in Patriae viscera Epidemiae tempore, insolito hactenus divinationis genere, a Ladislao versus coelum emissas sagittas, ut quam fortuito casu reciduae ferrentur in herbam, eam Alexipharmacum intoxicatis aerae vitio corporibus praeberet in medelam, quo plane facto, Constantini renovavit historiam; hoc solo discrimine, quod iste in signo crucis de hoste: ille in herba cruciata de peste triumphavit.» - Hogy a' Nyíl-vetés atyáinknál bevett szokás volt, és hogy a Nyíl-allás, Nyíl-ás, Nyíl-atkozás 's a' t. szavakat 's igéket egyedül csak a' nyíl-húzásból: fejthetni meg; ezen igazságot be-bizonyítottam az 1835dik eszt. Tudományos Gyűjteményének Xdik kötetében a' 94–96. lapokon. Bizvást el-hihetjük tehát, hogy a' régi hagyományok történeteken, nem pedig mende mondákon alapulnak – A' Biga Salutis nevű könyv hasonlót említ Sz. Istvánról «Dum adhuc viveret, multos sanavit suis meritis, úgy mond, quibus quidem mittebat bucellam panis, aut fructus, et illis gustatis statim sanabantur. Aliquibus vero mittebat herbam odoriferam suis manibus contrectatam, ad cuius mox olfactum sanabantur.» Olvasd Hartvicot is.*

A' Dubnitszi Kronikonban pedig, melly Illésházy István Gróf Ő Excellentiájának ajándékából mostanában az ország könyvtárát ékesíti, Sz. Lászlóról ilyen hagyomány találatik «Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronationem Regis Lodovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum,

leteit írta, és ebben a IV. énektől kezdve kezdnek feltűnni a *Budai Krónika* lábjegyzeteiben közölt, teljes egészükben csak később kiadott *Dubnici Krónika* részletei, amelyekből Arany végül is a *Daliás idők* VI. énekébe beillesztett egy epizódot, ahol Szent László szerepét Toldira ruházta! Vagyis a székelyek azt hitték, hogy a tatárok ellen Lackfi nádor vezetésével folytatott véres csatájukban hirtelen feltűnő óriás erjú lovag nem lehet más, csak Szent László. Amikor Arany abbahagyta a *Daliás időkkel* folytatott kísérletet, akkor az epizódot visszahagiografizálta és beillesztette a *Toldi estéje* végleges változatába. Voinovich mindezt részletesen kifejti idézett jegyzetében, de azt is hozzáteszi, hogy Arany forrása ezúttal csupán maga a *Budai Krónika* lehetett, amelynek Podhradczky-féle 1838-as kiadását Kovács János, a Gesztről ismerős barát és tanártárs küldte meg neki Nagykőrösrre. (Ez a példány meg is maradt az Arany-hagyatékban Voinovichnál, de sajnos 1944-ben elégett a többi felbecsülhetetlen értékű kéziratral és könyvvel együtt Buda ostromakor.) Voinovich szerencsére megjegyezte, hogy Arany mit húzott alá a Podhradczky-féle kötet latin szövegéből.

Van azonban egy ellentmondás, hiszen még

in ore gladii percusserunt – duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset, quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitis, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in auditorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedeat eos, quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus, et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis, in aere, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure (igy) apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata, videbatur.» Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Iesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse.»⁵

Arany tehát már a *Szent László fíve* megírása, azaz 1847 előtt megismerkedett a Szent László-legendák és -hagyományok mindazon változataival, amelyeket majd csak később használt fel. Podhradczkyban szerencséjére olyan szerzőre talál, aki még fontosnak tartotta nemcsak a középkori szövegek forrásértékének kritikai vizsgálatát, és ha kell, a szövegjavítást, hanem végigment a humanista és barokk történetírói és értelmezői hagyomány egészén, nem törtődve azzal, hogy történelmi és forráskritikai szempontból ezek bizvást mellőzhetőek volnának. Így például Podhradczkyn kívül mindeddig nem találtam olyan reformkori vagy későbbi szerzőt, aki foglalkozott volna Paulus Ritter merész történethamisításával, aki megtette nemcsak általában szlávoknak, hanem egyenesen horvátnak Szent Lászlót.⁶

Természetesen ez a kis kiigazítás csupán Arany pontos forráshasználatára vonatkozik, nem vizsgálja, mert nem vizsgálhatja a lehetséges terjedelemben azt az eljárást, amellyel Arany Szent Lászlóban a magyarság számára legvilágosabban megtestesíthető lovageszmény kettősségét vizsgálja, illetve mutatja fel. Hiszen először a *Daliás időkben* euhémerizálta – azaz isteni szintről emberire szállította le magyarázatában a mítoszt –, mint ahogyan hajdan a görög Euhémerosz; utána visszaemelte a szentség aurájába, ám rögtön szembesítette, mint az udvari kultúra egyik oldalát a másikkal, vagyis a pajzánnal, ezért következik a sírjába visszatérő izzadt szent király után a bájos özvegy által az ablakon pucéron kiugratott lovag, aki ráadásul olyan mintakép, akit Toldi is hiába próbál követni, de Nagy Lajos király is. Ennek vizsgálata azonban – Isten segítségével – majd csak egy teljes *Toldi-trilógia* elemzés segítségével lehetséges.⁷

Szörényi László

⁵ Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. Ok-levelekből, krónikákból, hagyományokból és legendákból össze szedte 's ki-adta Podhradczky Jó'sef. Első rész, Budán, nyomtatott Gyurián János és Bagó Márton betűivel. 1836, 82-84. A szöveletes zárójelbe tett, és kihagyott részben Maholányi Ignác (szül. 1672 – megh. ?) 1687-ben felsorolja mindazon csodatetteket, amelyekkel a legenda szerint Szent László több alkalmmal is vizet fakasztott a szomjazó seregnek, vagy a már-már szomjan vesző népnek, avagy sziklából fakasztott vizet mint Magyarország Mózese, de van olyan változat is, amikor lova patája dobantásával szakasztott forrást, mert hiszen ezáltal a magyar címerben szereplő hármas halom utánozta a kettős csücsű Parnasszust és így felidézte a késő utókornak Bellerophónt. De hát másban is utánozta ő a görög mondák hőseit, mert Aesculapius is megirigyelhette, mert királyi vesszejének egy érintésével meggyógyította a kígyóméregtől már-már haldokló embereket. – Külön érteke az idézett résznek, hogy a középkori irodalommal módszeresen és szakszerűen foglalkozó Ocskay püspök és így maga Podhradczky is foglalkozik egy olyan forráscsoporttal, amelyet – talán az egy Zrínyi Miklós diákkori beszédének kivételével – szinte teljesen elfelejtettek, vagyis a Bécsi Egyetemen a magyar nemzet (natio Hungarica) védőszentjének, Szent Lászlónak tiszteletére évente László-napkor elmondott latin beszédek. Vö. *Szörényi László: A Bécsi Egyetem magyar nemzetének, azaz a natio Hungaricának a 17. században tartott, Szent László tiszteletére elmondott beszédei*. In *A bohóság láncsora. Tárcák és tanulmányok*. Budapest, Nap Kiadó, 2016, 106–116. – A magyar vagy latin szövegben a magától értetődő sajtóhibákat külön jelzés nélkül javítottuk.

⁶ Vö. *Szörényi László: Paulus Ritter Szent László életrajza*. Irodalomtörténeti Közlemények 103(1999), 416–448.

⁷ Maga az a legendatípus, amelybe a harcos és népet megmentő Szent Lászlóé is tartozik, bizánci eredetű. *Lásd Sánta György: A harcos szentek bizánci legendái*. (Magyar–Görög Tanulmányok, 22) Bp., Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem, Görög Filológiai Intézet, 1943.